

ALICJA BIESKE-MATEJAK*

OGRODY PAMIĘCI W PRAKTYCE URBANISTYCZNEJ

MEMORY GARDENS IN URBAN PLANNING PRACTICE

Streszczenie

Rozpatrując ideę ogrodów pamięci, należy wziąć pod uwagę wielorakie aspekty tego pojęcia. Obecnie to nie tylko przestrzeń cmentarzy czy też ogrody i parki miejskie, gdzie przechowuje się pamiątki miasta i regionu, takie jak pomniki sławnych ludzi, narodowych bohaterów czy wielkich wydarzeń. Dzisiaj ogrodem pamięci możemy nazwać każdy ogród, który zaprojektowany został z poszanowaniem historii miejsca, jego tradycji, istniejących zasobów, takich jak budynki, zieleń zastana czy też specyficzna topografia terenu. Często nowe ogrody są budowane na dawnych terenach przemysłowych, np. Nord Park w Duisburgu – wielki park o powierzchni 280 ha, czy też mały teren miejskiego ogrodu w Dornbirn w Austrii, a także park de Bercy w Paryżu, nazwany przez swych autorów właśnie ogrodem pamięci – *jardin de la memoire*. Bardzo interesujący jest również przykład adaptacji terenu dawnego więzienia – Park Da Juventude w Sao Paulo w Brazylii. Wiele projektów i realizacji najnowszych parków i ogrodów reprezentuje taką postawę twórców, w której istotną rolę gra poszanowanie tradycji miejsca, co wskazuje na wysoką kulturę współczesnych projektantów.

Słowa kluczowe: współczesna architektura krajobrazu, parki i ogrody miejskie, współczesny styl ogrodowy

Abstract

Considering the idea of memory gardens one should take into account various aspects of this notion. Today, it encompasses not only cemetery areas or gardens and municipal parks preserving tokens of remembrance of a given city or region such as monuments to famous people, national heroes or important events. Nowadays, every garden designed with respect to the specific history of a given place, its tradition, existing resources such as buildings, verdure or specific topography of a given terrain can be called a memory garden. Quite frequently, new gardens are created on the old industrial grounds such as Duisburg-Nord Park in Germany – a huge 280 ha park, relatively small park of Dornbirn, Austria or Parc de Bercy in Paris called *jardin de la memoire* by its designers. Park Da Juventude in San Paulo, Brasil is also a very interesting example of the adaptation of an ancient jail area. Many designs and realizations of contemporary parks and gardens reflect the attitude of designers taking care about tradition which may be the best evidence of their high, personal culture as well as their professional skills.

Keywords: contemporary landscape architecture, urban gardens and parks, contemporary garden's style

* Dr inż. arch. Alicja Bieske-Matejak, Instytut Studiów Regionalnych i Globalnych, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski.

1. WSTĘP

Rozważając znaczenie i wymowę idei „ogrodów pamięci”, zwłaszcza w kontekście współczesnej urbanistyki i architektury krajobrazu, możemy rozumieć ją w wielorakich aspektach. W tradycji ogrodów wielką rolę pełnią ogrody i parki jako przestrzeń kultury miasta, gdzie odnajdujemy miejsce odpoczynku i zabawy, ale też obszar *sacrum* – ekspozycji elementów upamiętniających ważne wydarzenia, postacie, zbiór symboli. Przywołać tu można zwłaszcza epokę ogrodów romantycznych w Polsce¹, kiedy wcześniejsza moda na ogrody krajobrazowe o charakterze często kosmopolitycznym ustąpiła potrzebie eksponowania pamiątek narodowych, przechowywania kultury rodzimej, co pojawiło się wraz z utratą niepodległości. Dziś inne potrzeby kultury współczesnej, charakterystyczne dla naszej epoki, również znajdują swój zapis w przestrzeniach parkowo-ogrodowych.

Ogrody pamięci to także oczywiście cmentarze, których współczesna symbolika i forma znacznie odbiega od przykładów tradycyjnych.

Wreszcie ogrodami pamięci możemy nazwać także każdą przestrzeń projektowaną z poszanowaniem kontekstu miejsca, jego historii, tradycji, co daje szansę na zachowanie ciągłości przestrzennej miast. Takie podejście do współczesnego projektowania jest wyrazem kultury zawodowej projektantów, którą nie zawsze można odnaleźć w historii XX-wiecznej urbanistyki i architektury.

Silną tendencją zachowywania pamięci miejsca we współczesnym projektowaniu urbanistycznym, w tym we współczesnych parkach i ogrodach, obserwujemy obecnie coraz częściej. Jak już wspomniano, oczywiste jest, że parki i ogrody stanowią od wieków miejsce lokalizacji pomników i innych elementów upamiętniających ludzi, zdarzenia, kulturę narodów, miast i regionów zarówno w aspekcie lokalnym, jak i ogólnoparzystwowym, a nieraz również ponadnarodowym, o znaczeniu uniwersalnym. Dzięki temu parki i ogrody były i są swoistymi rezerwuarami pamięci i przestrzeni kultury. Jednak dopiero lata 80. XX wieku przyniosły poważną refleksję nad fenomenem pamięci miejsca, potrzebą ciągłości historycznej terenu w czasach niezwykle szybkich przemian gospodarczych i cywilizacyjnych, w tym dynamicznej urbanizacji. Struktura miasta to tkanka niezwykle subtelna, wrażliwa na zmiany, którym jednak, będąc przestrzenią użytkową, musi podlegać i dlatego tak ważna jest kultura projektowania.

2. PAMIĘĆ MIEJSCA WE WSPÓŁCZESNYCH PARKACH I OGRODACH

Ogrody hal paryskich, zrealizowane w latach 80. XX wieku, były generatorem zmian we współczesnym podejściu do przekształcania przestrzeni przemysłowych. Zniszczenie historycznych, owianą legendą hal spożywczych, stanowiących cenny zabytek architektury przemysłowej, położonych w centralnym obszarze Paryża, spowodowały silne protesty społeczne, mimo że zastąpiono je interesującym ogrodem miejskim. Dzięki tym protestom i żywej dyskusji wywołanej zburzeniem hal możliwe było ocalenie dworca Orsay, który dziś stanowi udaną adaptację budynku na cele muzealne.

Jardin de la memoire (Ogród pamięci) to tytuł pracy nagrodzonej i zrealizowanej w międzynarodowym konkursie na park de Bercy w XII dzielnicy Paryża w 1987 roku na terenie dawnych składów win położonych wzdłuż Sekwany². Park otworzono dla

¹ L. Majdecki, *Historia ogrodów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

² A. Bieske-Matejak, *Forma we współczesnym projektowaniu parków miejskich w kontekście tradycji sztuki ogrodowej we Francji*, [w:] *Z badań Katedry Historii Architektury*, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 2003.

II. 1. Park de Bercy – widok

III. 1. Park de Bercy – view

publiczności w 1995 roku. Kompozycja oparta jest na zasadzie *ecrire sur l'ecrit* (wpisać się w to, co już zapisane) i wskazuje na duże poszanowanie historycznych uwarunkowań miejsca oraz zastanej morfologii terenu. Autorami pracy na ten 13-hektarowy park byli J. Le Caisne i B. Huet wraz z zespołem. Od uczestników konkursu oczekiwano zachowania układu prostopadłych do Sekwany alejek składów win, elementów nawierzchni brukowej, a nawet resztek torów służących do przewożenia wagonikami towarów od rzeki do dworca (il. 1). Adaptowano również do nowych funkcji dwa istniejące budynki, a szczególną troską otoczono istniejący drzewostan około 500 platynów sadzonych niegdyś wzdłuż alejek. W projekcie sięgnięto również do dawniejszej historii tego miejsca, której ślady już nie istnieją. Została powołana do życia na nowo. Ogród jest podzielony na trzy części pod względem funkcjonalnym i przestrzennym. Pierwszą stanowi duża przestrzeń centralna pokryta trawnikiem, którą ornamentują jedynie stare platany. Druga część zawiera dziewięć ogrodów tematycznych wpisanych w kanwę siatki kwadratów. Ogrody te mają formę parterów i stanowią nawiązanie do dawnych ogrodów wokół rezydencji arystokratycznych, istniejących w przeszłości na terenie dzielnicy de Bercy. Reprezentują one tradycyjne tematy ogrodów francuskich: labirynt, rosarium, ogród zapachów, warzywnik, chmielnik, winnica, herbarium. Trzecią część, którą przecina ulica de Dijon, potraktowano jako rozciągający się wzdłuż kanału ogród romantyczny. Kanał zwieńczony jest okrągłym basenem z wyspą, na której stoi jeden z adaptowanych budynków.

Wyraźnie sformułowany postulat poszanowania tradycji miejsca w warunkach na konkurs parku de Bercy w 1987 roku był swoistym znakiem czasu i zapoczątkował we Francji powszechną praktykę zachowywania substancji miejsca w wielu adaptacjach i przekształceniach przestrzeni poprzemysłowych i pogospodarczych na cele ogrodowe i parkowe. W innych krajach można było obserwować podobne procesy.

Interesującym przykładem parku powstałego na terenie o zupełnie odmiennej funkcji jest park da Juventude w Sao Paulo w Brazylii³, otwarty dla publiczności w 2004 roku. Zajmuje on obszar 24 ha byłego zakładu karnego, po którym park odziedziczył stosunkowo dużą ilość zabudowań i ich ruin, a także specyficzną topografię terenu. Projekt został wyłoniony w drodze konkursu z 1999 roku. Mimo iż dawna funkcja i – co za tym idzie – duch tego miejsca jest ewidentnie przygnębiający, to jednak projektanci, architekci krajobrazu Rosa Grena Kliass Arquitetura Paisagistica, Planejamento e Projetos Ltda, zdecydowali się zachować pozostałości tej architektury, wykorzystując ją do nowych funkcji rekreacyjnych. Istotna jest tu również specyficzna poetyka zastanych elementów, zręcznie zaaranżowanych z projektowaną zielenią. Budynek nadające się do adaptacji zostały przekształcone w sale wykładowe oraz inne obiekty rekreacyjno-kulturalne. Teren parku składa się z trzech części funkcjonalnych, scąlonych ze sobą za pomocą alei głównej przebiegającej przez całość parku. Część pierwsza to park sportowy, część drugą stanowi centralnie położony park rekreacyjny o powierzchni około 9 ha, ostatnią zaś tworzy wspomniany obszar obiektów użyteczności publicznej. Park sportowy to 3-hektarowy teren dawnego szpitala, na którym usytuowano wiele urządzeń sportowych, rozmieszczonych wzdłuż alei obsadzonej dużymi drzewami. Obszar centralny oferuje bogactwo zieleni, tąki, zadrzewienia przypominające zakątki leśne pokryte runem parkowym. Wśród bujnej zieleni o charakterze naturalistycznym odnajdujemy zapomniane konstrukcje, zbrojone kolumny, belki, postumenty budowlane, kamienne płyty, będące pozostałością po nigdy nieukończonych budowie więzienia. Bujne zadrzewienia tego obszaru tworzą klimat uroczyska, na którego tle ciekawie wyeksponowano występujące tu licznie ramy metalowo-betonowe, które posłużyły jako podpory dla pomostów widokowych. Stąd park połączony jest systemem ścieżek spacerowych doprowadzających użytkowników do obszaru recepcyjnego od strony miasta, gdzie zlokalizowany jest plac miejski z obiektami użyteczności publicznej, takimi jak teatr, umieszczonymi w czterech zachowanych obiektach dawnego więzienia. Dzięki użyciu zastanych zasobów infrastruktury architektonicznej w realizacji parku uzyskano wyjątkowy i niepowtarzalny klimat miejsca, specyficzną, liryczną atmosferę surowych pozostałości budowli zestawionych z niestylizowanym, naturalistycznym krajobrazem. Jednocześnie uzyskano ciągłość kulturową miejsca, która we współczesnej urbanistyce stanowi wyjątkową wartość.

Bogatą ilustracją współczesnych tendencji do zachowywania i wykorzystywania w drodze twórczej adaptacji obszarów i zasobów infrastrukturalnych terenów przemysłowych jest park krajobrazowy Duisburg-Nord w Niemczech, zrealizowany w latach 1991–1999⁴. Interesujące zabudowania pofabryczne o bardzo zróżnicowanych konstrukcjach i formach zostały w sposób niezwykle subtelny zaadaptowane do nowych potrzeb użytkowników, tworząc platformy piesze, ścianki wspinaczkowe⁵, a także dając miejsce wyodrębnionym przez zastane budowle ogrodom tematycznym. Rozległe tereny tych zakładów przemysłowych to swoiste miasto – ogród, gdzie stare, zużyte i opuszczone przeplata się z nowym. Idea zagospodarowania tego obszaru powstała na początku lat 80. XX wieku. Terytorium parku wyeksploatowane, post-industrialne, sztucznie zdegradowane i głęboko zniszczone jest obecnie na powrót oddawane naturze. Miejsca przeznaczone do gier i zabaw, ogrody położone w konstrukcjach budowlanych zlokalizowanych pod ziemią i dzięki temu zagłębione w terenie – wszystko to składa się na różnorodność, ale i spójność przestrzenną, osiągniętą dzięki konsekwentnej narracji przestrzenno-plastycznej, wykorzystującej język instalacji

³ A. Vidiella Sanches, *Atlas współczesnej architektury krajobrazu*, Top Marc Center, Warszawa 2009.

⁴ I. Cortesi, *Parcs publics – paysages 1985–2000*, Actes Sud I Motta, Arles 2000.

⁵ A. Bieske-Matejok, *Dzieło architektoniczne w przestrzeni współczesnego miasta*, „Czasopismo Techniczne”, z. 6-A/2008, Kraków 2008.

postindustrialnych i nade wszystko język natury. Przestrzeń tę można traktować jako swoistą realizację w obrębie Landartu, a jednocześnie niesie ona wielki potencjał użytkowy.

Projektant Peter Latz przyjął zasadę niezmienniania zastanych budowli i maksymalnego wykorzystania ich substancji. Przeobrażanie przestrzeni dokonuje się przez zmianę kontekstu. Tym nowym kontekstem jest natura i człowiek, który przychodzi tu z inną intencją niż dawniej. Odrodzenie tego miejsca realizuje się dzięki wyobraźni i przez redefinicję przestrzeni i obiektów, które teraz oferują przygodę i niespodziankę. W kolejnych sekwencjach ruin, murów, betonowych „artefaktów”, instalacji przemysłowych pojawiają się ogrody symboliczne, jak ten w objęciach zagłębionych w ziemi ścian lub też inny z poletkiem szafirków subtelnie zestawionych z chropowatą, szorstką strukturą budowli zastanych. Konstrukcje wyniesione ponad poziom ziemi zostały wykorzystane do zbudowania alei pieszych w systemie pomostów oferujących zaskakujące widoki. Park ten jest również pochwałą recyklingu – wiele przedmiotów znalazło tu nowe zastosowanie i zostało wykorzystane w nowych konstrukcjach.

Panuje tu atmosfera parku atrakcji, ale i sztuki ziemi, teatru eksperymentalnego, a także – a może przede wszystkim – pola doświadczeń ekologicznych. Park zajmuje znaczny obszar 280 ha, z czego duża część była w pewnym stopniu skażona substancjami używanymi w procesach produkcyjnych. Sposób obsadzania różnych fragmentów terenu dostosowany jest do wyjątkowej sytuacji tego pierwotnie niezrównoważonego ekosystemu w celu jego rekultywacji. Naturalna transformacja gleby w procesie vegetacji i sukcesji biologicznej jest nie tylko formułą ekologicznie słuszną, ale też konieczną ze względów ekonomicznych, zważywszy na duży obszar parku. Rekultywacja objęta również zanieczyszczony układ wodny, który – odpowiednio przebudowany, natleniający i ponownie rozprowadzający wodę po terenie – zmienia swoją jakość.

Park w Duisburgu jest symbolem zranionej przez człowieka Ziemi, która powoli, dzięki naturze, się zabliznia i na powrót odzyskuje równowagę. Park ten jest w ciągłym ruchu, w procesie odradzania się – tak jak sama natura. Dzięki uruchomionym procesom i nowemu duchowi miejsca jego przeszłość staje się przyszłością.

Innym, skromniejszym przykładem współczesnej transformacji terenów przemysłowych na cele parkowe jest park w Dornbirn w Austrii autorstwa Rotzler Krebs Partner⁶. Teren dawnej fabryki położony bardzo blisko centrum zdefiniowały dwa czynniki: kanały wodne oraz charakter industrialny całego miasta i samego miejsca. W XIX-wiecznych zabudowaniach fabrycznych zlokalizowano Muzeum Historii Naturalnej. Układ przestrzenny parku respektuje dawną strukturę terenu, którą wzbogacono o liniowe nasadzenia drzew. W centralnej części, przed muzeum, znajduje się – miejski w charakterze – prostokątny plac z fontanną. Zabytkowy budynek muzeum otoczony jest kanałem z liliami wodnymi oraz pergolą. Od strony ulicy zlokalizowany jest duży ogród o formie organicznej. Całość założenia zrealizowano w 2003 roku na powierzchni około 2,5 ha.

3. PAMIĘĆ MIEJSCA JAKO METODA PROJEKTOWANIA WE WSPÓŁCZESNEJ ARCHITEKTURZE KRAJOBRAZU

Wiele projektów i realizacji najnowszych parków i ogrodów reprezentuje taką postawę twórców przestrzeni, w której istotną rolę odgrywa poszanowanie ciągłości miejsca oraz zachowanie zasobów przyrodniczych i infrastrukturalnych, a także cha-

⁶ N. Baumaister, *New Landscape Architecture*, Verlagshaus Braun, Berlin 2006.

rakteru krajobrazu. Realizuje się to przez wykorzystanie istniejącej infrastruktury często nieprzedstawiającej wartości historycznej czy też artystycznej. Jej wyjątkową wartością jest jednak to, że stanowi o historii tego, a nie innego miejsca, że jest jego substancją zastaną. Dotyczy to również charakteru obsadzeń na ogół dostosowanych do istniejących zasobów przyrodniczych, a także zastanej morfologii terenu i specyfiki krajobrazu.

Podsumowując, można wyróżnić następujące cechy współczesnych adaptacji przestrzeni przemysłowych lub innych terenów pogospodarczych, które są przekształcane na parki i ogrody czy też tereny rekreacyjne:

- dążność projektantów do zachowania ciągłości miejsca i pamięci historycznej,
- wykorzystanie istniejącej infrastruktury do nowych funkcji z zachowaniem swego charakteru zastanych zasobów,
- redefiniowanie struktury przestrzennej obszarów projektowanych z zachowaniem śladów dawnych układów przestrzennych i respektowaniem dawnej topografii terenu,
- zachowanie istniejących zasobów przyrodniczych, operowanie obsadzeniami naturalistycznymi o surowej, prostej formie lub też formami obsadzeń rzędowych, regularnych, często jednogatunkowych,
- wykorzystanie zdobyczy współczesnej inżynierii środowiska i ekologii do rekultywacji przyrodniczej zdegradowanych obszarów przemysłowych,
- tworzenie nowej poetyki przestrzenno-plastycznej z wykorzystaniem liryki opuszczonych instalacji budowlanych i przemysłowych w zestawieniu ze współczesnym wyposażeniem terenów rekreacyjnych,
- wykorzystanie języka estetyki technologii w celu stworzenia nowej ekspresji współczesnej architektury krajobrazu.

LITERATURA

- BAUMEISTER N., *New Landscape Architecture*, Verlagshaus Braun, Berlin 2006.
- BIESKE-MATEJAK A., *Forma współczesnych parków Paryża w kontekście tradycji sztuki ogrodowej we Francji*, [w:] *Z badań Katedry Historii Architektury*, Zeszyt 4, Wydział Architektury Politechniki Białostockiej, Białystok 2003.
- BIESKE-MATEJAK A., *Architektura parkowa jako element kulturotwórczy miasta*, referat na Międzynarodową Konferencję Naukową IPA z cyklu „Definiowanie przestrzeni architektonicznej” pt. „Dzieło architektoniczne w przestrzeni współczesnego miasta”, „Czasopismo Techniczne”, z. 6-A/2008, Kraków 2008.
- CORTESI I., *Parcs publics – paysages 1985-2000*, Actes Sud I Motta, Arles 2000.
- MAJDECKI L., *Historia ogrodów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Paris Project nr 30-31, L'APUR – Pavillon de l'Arsenal, Paryż 1993.
- VIDIELLA S.A., *Atlas współczesnej architektury krajobrazu*, Top Marc Center, Warszawa 2009.